

A TÖRTÉNELMI HŰSÉGRŐL A KÖLTÉSNETBEN. *)

A magyar tud. akadémia, 1874-ben, a Gorove-alapból a következő pályakérdést tűzte ki:

„Regény- és színmű-íróink gyakran másképen tüntetik föl történeti személyeiket, sőt egész korszakokat, mint a hogy a hagyomány fentartotta. Kérdés: aesthetikailag jogosúlt-e a történeti személyeknek és korszakoknak a köztudalommal ellenkező feltüntetése; s ha igen, mely határig?“

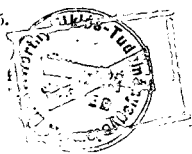
A kérdés nem oly egyszerű, mint első tekintetre látszik. S minél tovább foglalkozunk vele gondolatainkban, annál érdekesebbnek találjuk arra, hogy minden oldalról megvizsgáljuk s lehetőségig kielégítő megoldásra jussunk. Annyiban „fogas“-nak is nevezhető, a mennyiben, különböző oldalról tekintve, ellenkező feleletekre nyújt egyaránt tetszős érveket. S mivel az igazság mégis csak egy lehet, kell, hogy a különböző feleletek közül mégis egy valamelyik legyen a kielégítő, s az, melyben végleg megnyughassunk.

Ezt keresni és pedig őszintén s elfogultság és előítélet nélkül keresni szándékunk e lapokon, melyeken minden nagyfenék-kerítés nélkül igyekszünk a kérdéshez egyszerre közel lépni.

I.

Lehetetlen, hogy a kérdésben, a mint formulázva van, egy dolog fel ne tűnjék. „Regény- s színmű-íróink“ — úgy mond — „gyakran máskép tüntetik föl történeti személyeiket

*) Akadémiai pályadíjt nyert értekezés.

mint a hogy a *hagyomány fentartotta*“, s nem mondja, mint a hogy a történet-írás festi.

„Kérdés“ — folytatja — „aesthetikailag jogosult-e a történelmi személyeknek és korszakoknak a köztudalommal“ — nem mondja a történelmi igazsággal — „ellenkező feltüntetése.“

Föl kell tennem, hogy a „hagyomány“ és a „köztudalom“ emlegetése, s a „történelmi igazság“ mellőzése nem esetleges, hanem szándékosan van így.

Azért előre engedelmet kell kérnem, hogy a kérdés körén némileg túlmegyek, mert fejtegetéseim logikai rendje nem engedi mellőznöm a hagyomány mellett a történetírást, s a köztudalom mellett a történelmi igazságot sem.

Különben is oly közel, s oly sok ponton érintkeznek egymással, hogy el sem választhatók. A hagyomány a történelem első forrása, s első eredeti alakja is. *Egyetlen* forrása abból az időből, melyről még írott kútfők nincsenek, de egyik forrása folyvást az írott kútfők, az oklevelek és tudósítások mellett is. A kortársak elbeszélései, az emlékiratok és levelezések megannyi alakjai a hagyománynak; a szóbeszédnek, az egyéni felfogásnak, mely a mint közöltetik s terjed, többé-kevésbé általánossá s végre köztudalomná lesz: tehát a jelenben szólva, a köztudalomnak, a múltra viszonyítva, a hagyománynak részei mind.

S mi a köztudalom? A mit a sokaság történelmi igazságnak tart; talán nem az igazság, de alanyilag tökéletesen egyértékű azzal. A kép, melyet magának a történet személyeiről, eseményeiről, egész korszakokról alkotott: ez valamely kornak vagy nemzetnek, vagy az egész emberiségnek történelmi tudalma. Talán nem hű kép, talán nem felel meg az igazságnak, — de míg a köztudalomból más által ki nem szoríttatik, addig az igazság helyét pótolja tökéletesen.

Általában a tudalmunkban élő melyik képről vagy fogalomról mondhatjuk, hogy az megfelel az igazságnak; a tárgy vagy esemény valóságának, melyről alkotva van? A nélkül, hogy pilosophiai kételyekbe s szörszálhasogatásokba merülénk, csak érzéseink és észrevételeink tökélytelenségére, s elvonásaink s ítéleteink megbízhatatlanságára akartuk általában emlékeztetni olvasóinkat.

Még a kezeinkkel érintett, szemeinkkel látott dolgokról sincsenek egészen tökéletes és megfelelő képzetek. Annál

kevésbé az egyének,*) még közelebbi ismerőseink jelleméről, kiket elfogúltan, szenvedélylyel és minden esetre tökélytelenül ítélünk meg. Legkevésbé pedig a történő dolgokról, melyekkel egykorúak vagyunk, melyeket mint tanúk szemlélünk, sőt a melyekben többé-kevésbé tettleges részt veszünk magunk is. Korunkban a nap eseményeit szorgalmasan följegyzik a hírlapok, de tudjuk, mily kevésbé megbízhatók. Ha valaki rendszeren csak egy lapot, vagy csak egy színezetűeket olvas, észrevétlenül annak szemüvegén néz s ítél mindent; ha ellentéteseket, nemcsak ítéleteiben, hanem a legegyszerűbb tények iránt is zavarba jő. Egyébiránt az események, s különösen a történelmi jelentőségűek, oly sok szálból szövődnek, hogy azokat tisztán s teljesen áttekinteni fölötte kevés ember képes. Hányadik ember, bár folytonos figyelemmel lássék kísérni az eseményeket, tudja tisztán: mi történik körülé? Még a kik a történetet csinálják, azok sem tudják sokszor, mit csinálnak. Nem tudjuk, az, a ki száz év múlva századunk történetét fogja írni, hogy fog eligazodni rajta; kétségkívül az ellentétes tudósítások egyike után sem fog indulni, hanem összevetésök után, s az okiratok megkérdezésével fog ítélni. De hol van a kezeség, hogy az igazságot az ellentétek szélsőségei között középpüzt találandja? S nem hazugsággal vannak-e tele az okiratok, jelesen a diplomatai oklevelek is?

S ha arról nem vagyunk biztosak, hogy helyesen tudjuk azt, a mi értünkre, a mi tegnap, a mi szemünk előtt történt, és hogy helyesen íteltük meg kortársaink jellemét és szereplését, a kiket személyesen is ismerünk: mikép bízhatunk a történelem igazságában? Egy szellemes francia jó vastag könyvet írt arról: *hogyan írják a történelmet?* **) nagy csomó

*) Az értekezés elkészülte után, tisztázás közben jött kezemhez a *Budapesti Szemle* legújabb (1875. január—februári) száma, melyben *Borgia Lucretia* cím alatt (170. l.) ezt olvasom: „A múlt embereinek jellemzése csak kísérlet marad. Már ismerőseink és kortársaink megbírálásában a legnagyobb tévedéseknek vagyunk kitéve, hát még oly személyek rajzával, kik csak árnyak gyanánt tűnnek föl lelki szemeink előtt! A természetnek, kornak és környezetnek egybeszövődése, a melyből származtak, előttünk csak töredékes tények sora gyanánt áll, melyekből jellemet kell alakítani.“ Saját gondolatom s célzatom e sokkal jobb kifejezése annyira meglepett, hogy meg nem állhattam, hogy utólagosan ide ne írjam.

**) Edouard Fournier: *L'Esprit dans l'histoire. Recherches et curiosités, sur les mots historiques.*

esetet hozva föl, melyekben egyenként kimutatja, hogy a történet meg van hamisítva, s tények, melyeket századokig igazaknak tartottunk s melyeket tudósok és iskolás fiúk váltig ismételték, soha sem történtek meg, szók, melyek történelmi személyeknek tulajdoníttatnak, soha sem mondattak, vagy legalább nem úgy, a mint állítatik.

E részben tehát a történelem, bár mily tudós színbe öltözzék s bár mekkora apparátussal lépjen is föl, gyakran nem jobb mint a hagyomány s mint a *köztudalom*, mely mind a kettőnek egy felől forrása, más felől eredménye. Forrása, mert kétséget nem szenved, hogy, kivált az írott kútfők ideje előtt, a történetírás is, a hagyomány is, a köztudalomból merít; s eredménye, mert a múltból az válik köztudalmává a jelennek, a mit róla történet és hagyomány szolgáltat.

Hogy a történetírás célja, feltétlenül, az igazságot keresni, és a tévedést, mihelyt annak ismertett föl, azonnal félrevetni, ahhoz, úgy hiszem, kérdés sem férhet. A tudomány, általában, az igazságot tartozik keresni, minden mellék-cél nélkül, s a történelemnek is, mint tudománynak, nem szabad semmi irányban célzatosnak (tendentiosus) lenni. Ha újabb okiratok vagy meggyőző erősségek, valamely századokig igaznak vélt, s így a köztudalomba is teljesen átment tény, vagy felfogást tévesnek bizonyítanak, — a történelem minden habozás nélkül bevallja tévedését s megigazítja magát. Lehet, hogy még sem habozás nélkül. Előítéleteitől, kedvencz eszméitől, régi hitétől nem könnyen s nem szívesen válik meg senki, még oly komoly hölgy sem, mint Klio kisasszony; kivált ha vallási, nemzeti stb. érdekek, hiúságok szólnak a kelletlen igazság ellen s a kedves tévedés mellett. De végre is, ha ma bebizonyíttatnék, hogy őseink csakugyan oly durva, vérszopó, műveltségre s nemesb érzelmekre képtelen nép voltak, mint némely soi-disant történetírók állítgatják, engedniük kellene az igazságnak. S ha bebizonyíttatnék, hogy itt nem Árpád szerze hazát s alkota államot, nem szent István tette azt a keresztyén polgárisulás szervezett államává, s I. László, Nagy Lajos és Mátyás nem voltak nagyok: épen úgy le kellene mondanunk történelmi dicsőségünk ábrándjairól, a mint a mesék közé igattuk már nemcsak a Tell Vilmos szép hőskölteményét, de az egész római őstörténelmet is, melyet Liviusnak a köztudalommá vált hagyomány monda tollába,

s mely tőle Niebuhrig tizennyolcz száz esztendőn át tökéletes szent igaznak tartatott.

Éhhez, úgy hiszszük, kérdés sem férhet. De kérdés igen is, s épen ez a kérdés áll előttünk: vajon a költészetnek is csak az igazság-e a célja s egyedüli szemügye? vagy neki szabad — s kell is, egyéb szempontok után is indulnia?

A költészetben (általában a művészetben) az *igazság* szónak némileg más értelme van. A képzőművészetek nem nyújtják a természet szolgálilag hű másolatát, s alkotásaik azért igazak lehetnek művészi értelemben. A művészet *igazsága*: az eszményített természet. A költészetben nem a *meg-történt dolog* az igaz, hanem az, a minek benső erkölcsi s lélektani igazsága s a mellett művészi arányossága van. A mely drámaíró a köznapi életet úgy vinné a színpadra, a mint igazán van, minden esetlegességeivel, aprólékosságával s igazsága teljes prózájával, azt méltán kifütyölnék, vagy az unalom miatt végig sem néznék. Az élet igazságát tömérdek oly részlet egészíti ki, s mi egyáltalában nem lehet tárgya a művészetnek. A festő is ha úgy festené a természetet, a milyen igazán, a szobrász ha az emberi alakot egészen híven adná vissza: mű helyett csak másolatot adna, melyből az élet hiányzanék és a hiányt nem pótolná művészet. A photographia nem művészet; vagy csak akkor kezd az lenni, mikor kézzel folytatja a gép munkáját.

Egy szóval a költészet (s általában a művészet) előtt az igazságon kívül még egy más, szint' oly fontos tekintet áll: *a csalódás (illusio) előidézése*, hogy tudniillik igaznak hitesse el, a mi tulajdonképen a szó szoros értelmében nem az. S ha ez sikerült neki, akkor a mű tökéletesen pótolja a valót, melynek nem hű, de művészi másolata, s már nem másolat, hanem új teremtés.

S ez egyaránt igaz, akár a történetből, akár a mai életből vegye tárgyát a művész. A képírásban például a történeti festő, épen úgy mint a táj-festő, genre-festő, sőt még az arczkép-festő is, az igazságból el kell hogy hagyjon mindent, a mi ellenkezik a művészet céljával, de a hiányt illusióval kell hogy pótolja. Aztán a történeti alakok valódi képe sincs mindig birtokunkban. Caesar halálát akarjuk festeni: de sem Caesarnak, sem Brutusnak, sem Cassiusnak nincs arczképe. A festő maga ad nekik arczképeket, de kell hogy olyanokat

adjon, melyekről a néző elhiggye, hogy valódiak s elfogadja a csalódást. Nem is festheti a sebeket, a halált, a vonaglást az igazságnak megfelelően, részint mert rútak, részint mert csak egy perczet (fixérozva) festhet; de a mit kénytelen elhagyni az igazságból, kipótolja az igazság látszatával, mely a nézőben, alanyilag, az illúziót idézi elő. Épen így bánik a festő a természettel, az élet jeleneteivel, sőt az egyéni arczképpel is.

S szint' úgy a költő az élet és a történet tárgyaival. Mind a kettőben sok van, mennyiségileg véve a legtöbb, a mi a költő egyáltalában nem használhat, a mi reá nézve tehát nem is létezik. A regényíró, a ki pedig legközelebb van az élethez, annak mindennapi részleteit, külsőségeit, aprólékoságait legnagyobb részt eldobni kénytelen, s a mit felhasznál belőlök, azt is csak eszközül használja, hogy árnyaljon vele, s nem önmagáért, hogy azt is fesse.

Épen úgy a történelem költője, nem diáriumot szerkeszt, melyben minden benne legyen, hogy a hős ide ment, oda ment, követséget fogadott, kilovagolt, talán ezt evett, azt ivott; nem diáriumot szerkesztenie, *művet* kell alkotnia, s a mű levet magáról mindent, a mi saját céljaira fölösleges, s a mi nem az ő benső alakatához való, mint életműves képződmény.

Kétségtelen, hogy ez által a tárgy, legyen a mai korból vagy a történetből véve, kivetkőzik szigorúan vett tényleges, de csakis külső igazságából; azonban annál többet nyer belső valóságban.

Abban tehát, hogy a költő — regény- és drámaíró — tárgyat a valóságnak teljesen megfelelően nem alakíthatja, nincs különbség a jelenkorból vagy a történetből vett tárgyak között.

Különben is tulajdonképi s lényegbeli különbség a kettő között nincs; különösen az előnkbe tett kérdéssel szemben. Szint' úgy lehetett volna a kérdést így is tenni föl: jogosult-e aesthetikailag a társadalomnak és a jelen korszaknak a közfelfogással ellenkező feltüntetése? Mert a társadalomra és a jelen korszakra nézve a közfelfogás épen az, a mi a történeti korszakokra nézve a hagyomány és az azon alapuló köztudalom. Egyik sem az abszolút igazság, hanem az, a mi alanyilag tökéletesen pótolja az igazságot; sőt több az igazságnál, mert az igazság, ha a közfelfogással s köztudalommal ellenkezik, nem

talál hitelre s nem képes illúsiót teremteni, a mi nélkül pedig a költészet merőben eltévesztette a célját, épen úgy, mint az athenaei paraszt, a ki igazi malaczt sikongatott a köpenye alatt, s először megtagadták, hogy jól utánozná a malacz-sivítást, s mikor az élő állatot felmutatta, még jól el is verték érte. A művészi igaz, mely magát igaznak tudja elhitetni, több a tényleges igaznál.

II.

Így állva szemben a kérdéssel, arra általánosságban, s az első szóra tagadólag kellene felelnünk s azt mondanunk, hogy: „a történelmi személyeknek és korszakoknak a köztudalommal ellenkező feltűntetése aesthetikailag sem jogosult” — mert ez úton a költő nem képes elhitetni az olvasóval (vagy nézővel), hogy alakjai igazak, vagyis nem képes előidézni azt a csalódást, illúsiót, mely hatásának s így célja elérésének múlhatatlan föltétele.

Szükséges-e élnünk példákkal? Ha a drámaíró nyúlászívű Árpádot, kegyetlen szent Istvánt, érzelő Nagy Lajost, vagy bárgyú Mátyást vezetne a színre; ha Csák Mátét a rend és törvényesség örének, Dózsa Györgyöt galambszívűnek, Karafát az engesztelődés és szelídség mintaképének festené, nevetés és boszankodás vegyülete lehetne csak a hatás, melyet előidézne.

De ne csapjunk túlzásba; ily szembeállást a köztudalommal és az igazsággal, ily vakmerő arczúl csapását a hagyománynak és a történelemnek, föl sem lehet tenni arról, a ki a színen vagy könyvben a közönséggel, saját nemzetével akar beszélni.

Aztán a történelmi jellemekek nem is typosok, mint az aesopi mese személyei, s körülöttök nem lehet oly durva és kezdetleges vétségeket követni el, mint ha a rókát jámbornak, a vaddisznót szelídeknek, a szarkát hallgatagnak, a bárányt vérengzőnek festenők. A történet alakjai szint' úgy egyének, mint az életéi, s a regény- és drámaírónak mindig csak egyénekkel van dolga. Az egyén jellemrajza pedig részletekből áll, árnyalatokat követel, s mindenek előtt a lélektan törvényei alá esik, mely még a történetírás körében is correctivum gyanánt szolgál, s nemcsak a költőtől, hanem a történetírótól

sem fogadja el, a mi erkölcsileg lehetetlen és lélektani ellenmondásokat foglal magában.

Ebből pedig az következik: hogy miután a történet írott forrásai, az okiratok, csak tényeket tartalmaznak, s a cselekvő személyeknek *tetteit* ugyan elősorolják, de sem indokaikról, különösen az erkölcsi s lélektani indokokról nem szólnak, sem egyáltalában a jellemzés művészetébe nem ártják magokat, a hagyomány pedig az egykorúakra tett benyomásban vagy azok nyilatkozataiban őrzi meg a történeti személyek olyan a milyen jellemképét: ennél fogva a történetírónak épen úgy, mint a költőnek fölötte tágas tér s szabad kéz marad, a változhatatlanul adott tények korlátaik között, a jellemzésre, az indokok keresésére, az elrejtett erkölcsi tényezők számba vételére vagy odaállítására stb.

És e részben ismét a történetírónak s a költőnek, valamint mezeje egyaránt tágas, korlátaik is ugyanazok: egy felől a mozdíthatatlan tények, más felől a lélektani törvények. S ezeken belül nemcsak a költő bánhatik szabadon az alakítással, hanem bánhatik s bánik is valósággal a történetírás is.

A történelemben sem maradnak változatlanul a jellemek s alakok; már azért sem maradhatnak, mert nem típusok, hanem egyének lévén, minél több egyéni vonás járul rajzokhoz, annál jobban kidomborúl s egyszersmind ahhoz képest módosúl is a kép, melyet rólok a történelem, a hagyomány és köztudalom változatlan alapszínében, de rendre-rendre fejt ki, egészít ki s tökéletesít. A mint a történetírás több s több adattal rendelkezik, a mint a levéltárakból s az okiratok kötegeiből új meg új anyagot hoz föl s állít össze, és egymás ellenébe: a történeti személyek; sőt az egész korszakok arcképe folyvást teljesebbé lesz. Jönek a történeti anyag feldolgozói, első sorban a történetírók, kik a gazdagabb anyagból, összevetés s következtetés útján egybeállítják az indokokat, a kölcsönösen egymásra ható részleteket, az egyes személyek jellemét, viszonyaikat egymás közt s az eseményekhez, végre magok az események pragmatikáját s aztán az egész korszakot. Az így kidolgozott történet mily egészen más, mint voltak az első, egy oldalú, hús- és vértelen krónikás följegyzések! Bizonyára egy Macaulay és egy Holinshed, vagy egy Horváth Mihály és Kézai Simon könyve közt sokkal nagyobb a különbség, mint amazok és egy történeti regény között. *Magyarország*

1514-ben vagy *Kenilworth* vagy Shakespeare angol *historiái* nem különböznek annyit egy részletes történelemtől, mint emez egy krónikától.

S a mint a történetírás fejlődik, részletekkel gazdagodik, a személyek és korszakok rajzában pontosabb, jellemzőbb s árnyékoltabb lesz, úgy fejlődik s módosul, egészül ki és tökélyesbül vele együtt az is, a mit történeti tudalomnak nevezünk. Mire való volna különben a történetírás, s miért venne magának annyi fáradságot új adatok felkutatásában, gyűjtésében és feldolgozásában, ha senki sem hallgatna reá, s nem bírná a korszakokról fogalmunkat teljesebbé és világosabbá, s a személyekről ítéletünket alaposabbá és biztosabbá tenni?

Hányadán vagyunk hát a történeti köztudalommal? Oly valami végleg megállapított, változhatatlan és mozdíthatatlanul szilárd ítélet-e az, melyhez többé szó sem fér? melyet a rosszúl vagy hiányosan értesült közvéleménytől, a jobban vagy teljesebben értesülthöz ne lehetne felebbezni? oly valami-e, a mire csak eskünni kell, s a költőnek, regény- és drámaírónak nincs más dolga, mint magát ahhoz szabni? Bizonyára nem.

Mert ha a tudomány, a pusztá igazság szolgálatában, s csupa okiratok és bebizonyított tények alapján, a köztudalmat módosítani, sőt teljesen megváltoztatni is jogosítva van: hogyan vonhatnók kétségbe ily jogát a költészetnek, melyet a pusztá igazság s a bebizonyított tények egyáltalában nem kötnék s nem korlátolnak annyira, mint a történetírást?

E részben szabadsága nagyobb, kétség kívül; ellenben korlátai, ha más neműek is, de nem kevésbé szigorúak.

A történetírás korlátai egy felől *a tények*; ezek a költészetet, legalább minden lépten, nem kötik; más felől a *lélektan* általános törvényei, ezek irányában már a költészet még többel tartozik, mint a történetírás. Emez, a valószínűtlent, csak lehetetlen s képtelen ne legyen, kénytelen elfogadni, ha tények bizonyítják; a költészetet okiratok nem kényszeríthetik, hogy a valószínűtlent elfogadja, s a valóság látszata, az illúzió, mely neki több magánál a valóságnál, nem engedi meg, hogy azt hirdesse, még ha pecsétes királyi levéllel volna is bizonyítva, hogy úgy van és igaz.

Például a történetírás, a hagyomány s oklevelek alapján elfogad és fölvesz a köztudalomba emberi szörnyeket is, kik-

nek lelke csupa sötétség, ördögi bűn, egy emberi vonás nélkül. A költészet nem fogad el ilyeneket, mert a lélektan erkölcsi alapjával ellenkeznek. A drámaíró Nerót vagy Tiberiust sem festheti enyhítő vonás nélkül. Mentséget keres III. Rikárdnak, s kiengesztel Lady Macbethszel. Herodesnek a neve is undor; Kainra, Judásra gyermeket sem keresztelnek, annyira utálatosak; a költészet vagy nem használhatja, vagy kénytelen a köztudalom ellenére emberiebbé tenni ördögi arcaikat.

S íme, a mit a költészet, így a köztudalom ellenére tesz: azzal sok esetben csak előlegezi az igazságot, megelőzi a jobban értesülendő köztudalmat. Például Nerót, Tiberiust, Róma ez örült zsarnokait, kiket az emberiség évezreden át csak emberarcú fenevadaknak tartott, ma a történetírás világánál is másképp látjuk. Rosz embereknek talán, de csak embereknek. S nem csak Stuart Mária mondhatja el már magáról, hogy „jobb vagyok, mint hírem“ — még Borgia Lucretia sem az a démon többé, egy asszonyi vonás nélkül, a ki volt. Hugo Victor az anyai szerelmet tette e sivár szív irtóztató fenekére; s Gregorovius úgy találja, hogy a női kedély sem hiányzott e szörnyetegben. A költő jó ösztönét követte, midőn az egész világ ítélete ellen megváltásról gondoskodott e pokolra szánt nőstény tigrisnek; a történetíró most igazat ad neki, ha más modorban is, de ugyanazon alap- eszmével.

Van példa az ellenkezőre is. A magyar történetben, a szigetvári Zrínyi Miklós sokáig a hazaszeretet s önfeláldozás típus-alakja volt, ép oly szeplőtlen hős, mint Bayard a francziáknak. Az újabb történetírás *) kiderítette: hogy kivált fiatalságában ő sem volt jobb durva koránál, s nem sokat különbözött egy garázda rabló-lovagtól; hogy később is hatalmaskodó, a jogfogalmakkal szemben nagyon is önző, és olyanmű hős volt, kinek nagyságába sok sötét vonás is vegyült, és a ki utolsó nagy ténnyel, melylyel öntudatosan és többet használt hazájának, mint ha sík mezőn nagy csatát nyert volna, e hősi halállal sokat expiált, mert volt elég mit expiálnia. Igaz, hogy az új kép, melyet Zrínyi Miklósról a történetírás alkotott, a köztudalomba még nem ment át. De át fog menni kétség kívül, mert az igazság ellen legkedvencezbb képzeteink

*) Salamon F. *Az első Zrínyiek.*

sem tarthatják fenn magukat, s nem daczolhatnak soká és sikerrel vele. S ha a költő a régi elvont, magasztos epikai, de *nem való* Zrínyi helyett, ezt a kétség kívül sokkal lélektanibb, és valljuk meg, eminenter drámai Zrínyit festené: vétene ugyan, ma még a köztudalom ellen, de szolgálhatna az igazságnak és hozzájárulhatna épen a köztudalom kiigazításához is.

És már e szempontból tekintve a dolgot, előbbi nézetünket módosítanunk kell, s azt mondanunk: hogy midőn a köztudalom ellenkezik az igazsággal, vagyis a később kiderült igazsághoz képest módosulni kénytelen a köztudalom is, akkor
a költőnek is joga van szembe helyezni magát a köztudalommal, ha e merényletét az igazsággal fődözheti.

• III.

Azonban még ezzel sem mondtuk ki utolsó szavunkat a kérdésben. A költőnek, ha e szabadsággal élni akar, számot kell vetni az ezzel járó nehézségekkel és saját erejével. Ő nem tarthatja csak az igazságot szem előtt; az illusiót sem nélkülözheti s azt még az igazságért sem szabad kockáztatnia.

A kérdés tehát az: képes-e ily esetben az igazságnak egyszersmind az igazság látszatát is adni? elhítenni: hogy úgy van, a mint mondja? Elfogadtatni nézőjével, olvasójával a köztudalommal ellenkező igazságot? vagy példánknál maradván, mint a mely épen alkalmas a kérdés megvilágosítására, képes volna-e nézőjével, olvasójával elfogadtatni *ezt a Zrínyit?* Egy szóval: tudna-e illusiót idézni elő?

Feladata kétség kívül sokkal nehezebb, mint ha nem kellene meglevő előítélettel, vagyis a *megállapodott köztudalommal* küzdenie. Ha nem nevezné hősét Zrínyinek, hanem költött nevet adhatna neki, hogy csak emberi s költői igazságával hasson, nem zavarva a történelmi (bár alaptalan) tudalom reminiscentiáitól, melyek erre a névre mindig, önkénytelenül is, fölkelnek minden magyar emberben. Föl, legalább addig, míg a köztudalom, ha meg nem változik is, legalább meg nem rendül.

E kérdéssel szemben ismét a költészet czélja és eszközei s azoknak a történetíráséitól különböző volta lehet a döntő.

Részünkről azt hisszük, tévfogalmak s megrögzött előítéletek ellen küzdeni első sorban a tudomány feladata; a költészet ebben legfőbb segítségére lehet. Kivált ha nemzeti vagy vallási előítéletek, melyek rendesen a kegyelet tárgyai is egyszersmind, s minél szentebb és nemesebb érzelmek azok, melyek a tévhittel elválhatatlanul szoros összefüggésben vannak, akkor a költészet maga ellen vét, midőn velök szembe száll; mert illúzió nélkül célt nem érhetvén, az amazokban levő sokkal erősebb illúzió ellenében tehetetlen — s így általában hatástalan marad.

E pontnál azonban, *általában a költészetről* beszélni s annak szabni ki korlátokat nehéz s nem is igazságos; mért nem a költészet, hanem az egyes költő erejétől s azon eszközöktől, melyekkel rendelkezik, függ hatása vagy bukása.

Erős költői tehetség a köztudalommal merőben ellenkező dolgokra nézve is képes, ha nem teljés, de bizonyos mértékű illúziót idézni elő, ha nem is elhíttetni, de elfogadtatni olyasmit, a mit teljességgel nem hiszünk.

Példa reá a szellemek megjelenése s a boszorkányok szereplése, a mint azzal Shakespearenél találkozunk.

Mellőzve azt a tekintetet, hogy Shakespeare korában a közönség még hitt a szellemek megjelenésében s a boszorkányok hatásában, s így azok szerepeltetése akkor teljesen jogosult lehetett, — bizonyos: hogy oly költői erő mellett, mint a Shakespeareé, azok ma sem rínak le a színről. Bár nem hisszük el, hogy léteznének, beleszólásuk a cselekvénybe nem bánt s elfogadjuk őket tényezőként. És pedig nemcsak mint allegóriákat, vagyis a hős (Hamlet vagy Macbeth) lelkiállapotainak visszatükrözését s személyesítését, hanem a cselekvény valódi részeseit, a kiknek megjelenése daczol ellenkező hitünkkel, megdöbbsent s oly erősen hat képzeletünkre, mint ha valóban léteznének. Hiszen Macbeth és Hamlet létezésében sem hiszünk; magokat e hősöket is a mondák ködvilágába útasítja elménk a józan meggondolással; s így az illúziótól, melylyel őket élő emberekül fogadjuk el, már csak egy lépés van addig a további illúzióig, melylyel a megölt dán király vagy a Banquo szellemét s Hekatét és a boszorkányokat is készek vagyunk elfogadni.

A görög tragédia sem a valódi élet alakjait tüntette föl; a hősmonda és a hitrege hősei voltak azok, a kiket Aeschilosz,

Sophoklesz és Euripidesz szerepeltetett. De Oresztes vagy Oidipusz és az Eumenidák, Prometheus és a Végzet tökéletesen megfeleltek a görög világnézetnek, s még a mikor bennök mint létező személyekben és intéző hatalmakban a hit megrendült is: a köztudalom elfogadta őket, mint azon eszmék és fogalmak személyesítőit, a melyek az egész társadalmat s az emberek erkölcsi világát áthatották.

Így vannak a történelmi korszakokra, sőt az egykorú társadalomra nézve is bizonyos egyezményes (conventionalis) fogalmak, melyek egyszer részeivé váltak a köztudalomnak, s mikor azok lenni megszűntek is, megtartják hatásukat a kedélyekre s azzal uralmukat az erkölcsi világban s a művészetben.

Az ily egyezményes fogalmak erősebbek magánál az igazságnál is és soká daczolnak még a helyesebb megismeréssel is. Az ilyenekkel harczra kelni s kiírtásukat megkísérteni kétség kívül feladata a tudománynak, de mindig kétes sikerű kísérlet a művészetre nézve, melynek — nem ismételték elégké — az igazság maga nem cél, vagy legalább nem egyedüli s főcél, hanem csak eszköz a maga céljára, mely a legteljesebb illúzió előidézése.

Végre is a költő, ha történelmi tárgyat dolgoz is fel, nem történetíró s célja és feladata nem a történelmi igazság kiderítése, nem is a történelmi kutatás eredményeinek előadása, hanem azoknak saját művészi céljaira való felhasználása.*) Neki a történet épen úgy csak anyag, mint az élet; ő abból meríteni s azt feldolgozni, és *mindenek előtt művet alkotni* van hivatva.

Nem fogunk tehát abba, hogy e részben kijelöljük a művészet korlátait s megszabjuk meddig mehet s minél nem merészkedhetik tovább. Korlátait a művész saját tehetsége szabja meg, s kritikája egyedül a sikerben van. Ha van ereje és sikerül neki az igazságot a téves köztudalom ellenében is elfogadtatni nézőivel vagy olvasóival: tapsainkat nem tagadjuk meg tőle. De nem tagadjuk meg akkor sem, ha a — bár téves — köztudalom csapásán halad s az igazság helyett a

*) Báró Eötvös meghatározását a történelmi regényről, miszerint annak célja a történelem népszerűsítése (*Magyarország 1514-ben* című regénye előbeszédében) nem fogadhatjuk el. A történelmi költő kétség kívül jó szolgálatot tesz a történet népszerűsítésével, de célja nem a történelmi köztudalomnak szolgálni; célja önmagában van, mint minden művészetnek.

művészi hatást keresi s azt elérnie sikerül. Amaz nehezebb, ez biztosabb; de ha sikere egyenlő, diadalának becsét növelik a nehézségek, melyek közt azt kivívnia sikerült.

IV.

Eddigi fejtegetéseink inkább a történeti *személyeknek*, mint a korszakoknak a hagyománnyal vagy köztudalommal megegyező, vagy azzal ellenkező színben feltüntetése körül forogtak. Ámbár a mit a személyekről általában mondtunk, a korszakokra is ráillik.

Nem fölösleges mindazáltal e részben még némelyeket hozzátenni az elmondottakhoz.

Ha a történeti egyénekről gyakran téves s általában megbízhatatlan az utókor ítélete, még sokkal megbízhatatlannabbak a történeti korszakok felőli fogalmaink, s e részben a köztudalom — általában véve — alig több a semminél.

Természetes. Az emberek itt és távol földön, ma és ez előtt száz meg ezer évekkel, mindig s mindenütt csak emberek voltak s a jellem ugyanazon alapsajátságai és az egyéniség ugyanazon nyilvánulásai ismétlődnek, kevés változattal, folyvást. A történeti személyek is ugyanolyanok, s nagyjában ugyanazon erkölcsi mérték alá esnek, mint kortársaink s magunk. A drámai vagy tragikai hős, hívják Oresztesnek, Antigonénak, Macbethnek és Desdemonának, Bánknak és Melindának, vagy Ferdinándnak és Lujzának, egészben véve, külső viszonyait nem tekintve, a szívet, az erkölcsi alapot, magát a jellemet nézve, csak ugyanazon erkölcsi köztudalom részesei gondolatunkban. Van hozzájuk mértékünk s világosan magunk elé állíthatjuk és ítélnünk rólok.

Ellenben a történeti korszakokban épen a mi bennök jellemző, a mi őket a mai kortól megkülönbözteti: az esik kívül a többség tudalmi körén. Csak igen általános, szétfolyó, durva vonásokba vett fogalmunk van az ó-kor egyes népeinek vagy a közép-kornak, sőt a közelebbi századoknak is, társadalmáról, kül- és beléletéről, viszonyairól, egész jelleméről s mivoltáról. Elmondjuk, hogy Athenaeben nagy volt a műveltség, erős a közszellem, mély a közművelődés iránti érdeklődés, ilyen vagy amolyan az erkölcsi világregd felőli nézetek öszszege, stb., de Perikles koráról, a maga egész mivoltában,

vajmi kevés embernek van, nem részletes és világos, hanem csak valamennyire is körvonalozott fogalma. A közép-korról is tudjuk, hogy az a durva erőszak és ököljog, a fejedelmi és hűbéri önkénykedés, az állami és egyházi hatalmak közti tusák — a kard és kereszt elsőségi harcának — s a tömegek hömpölygésének korszaka volt; de hányadik ember lelkében él tiszta és határozott kép e korról, melyből pedig műalkotásokban és intézményekben annyi kézzelfogható emlék maradt fenn s áll ma is szemünk előtt. Sőt kérjük meg száz embertől, minő fogalma van a reformatió vagy a harmincz éves háború századáról? bele tudja-e magát képzelni a nemzeti fejedelmek, avagy csak Mária Terézia udvarába, vagy az akkori fő- és középnemes házak családi körébe? s a száz kérdezett közül kilenczvenkilencz tétovázni fog a felelettel.

Hogy állunk tehát a köztudalommal, a történeti *korszakok* jellemét illetőleg? Sehogy. Mindenben határozatlanság, általános, szabatosság nélküli fogalmak, szétmosódó, egyetlen pontban sem fixirozható kép: ez, a mit a múlt társadalmairól bírnak, tudniillik a néző és olvasó nagy közönség. *Ily* köztudalom iránt tartozzék tisztelettel viseltetni a költő, a regény- vagy színműíró?

Pedig a történeti költeményben, regényben vagy drámában a korfestés a legfontosabb elemek egyike. Mint festményen a háttér, mely kiemeli s kidomborítja az alakokat s életet és mozgást látszik adni nekik, olyan a történeti regényben és drámában a korrajz. Nélküle meg sem lehet érteni a jellemeket; viszonyaik, egyéni vonásaik, cselekvéseik: vagy rejtély vagy lélektani ellenmondás. Az igazi s egyedül igazságos mértéket a cselekvő személyek megítélésére csak azon kor ismerete nyújtja, a melyben éltek, a melynek részei voltak.

Azért ha a történeti költő iránt, a történeti személyekre, regénye és drámája hőseire nézve, elnézők lehetünk, vagy jobban mondva, neki e részben sok szabadságot engedhetünk is, — követelőknek kell lennünk iránta a korrajzot illetőleg, s itt hűtlenséget, szándékos meghamisítást, sőt tudatlanságból eső tévedést vagy hézagosságot sem vagyunk hajlandók neki megbocsátani.

Mivel pedig a regényíró s még sokkal inkább a drámaíró az elbeszélés és a cselekvény keretében kell hogy művet megalkossák: természetes, hogy náluk a korfestés módja és

eszközei egészen mások, mint a történetírásban. Ez elmondhat s leírhat mindent: részletezi a szokásokat, intézményeket, külsőségeket, valamint az uralkodó eszméket és nézeteket, elvontan az egyénektől és eseményektől; akár külön — a művelődés-történetnek szentelt fejezetekben. A korfestés e könnyebb módjával a regényíró már sokkal kevesebbé, a drámaíró pedig épen nem élhet. Nekik s kiváltképen ez utóbbinak mindent a cselekvény s az annak keretében mozgó jellemrajz által kell végezni s megtestesítve állítani az olvasó és néző elé. A cselekvény maga, ehhez képest, a történeti korszakból kell hogy kinőjön mintegy. S mivel a fő személyek a történelem által vannak adva, a mellék személyek és alakok rajzában kell hogy a sajátos korfestésre eszközöket keressen és találjon magának a költő. Valóban a legjobb történeti regényekben s drámákban épen ezt az eljárást tapasztaljuk. A legerősebb történelmi érzékkel bíró költők, mint Shakespeare és Walter Scott, többnyire mellék személyeikbe fektetik a korfestés legerősebb színezetét.

De ha ily szigorú követeléssel fordulunk e részben a költőhöz, s tőle a leghívebb korrajzi színezetet kívánjuk regényben és drámában: minő forrásokhoz útasítsuk őt, a honnan anyagát és színeit vegye?

A hagyományhoz és a köztudalomhoz e részben alig útasíthatjuk, mert a hagyomány itt cserben hagyja, a köztudalom pedig teljesen megbízhatatlan.

A *történelmet* magát kell e végből a legbehatóbban s a legrészletesebben tanulmányoznia, s a legteljesebb illusiót a legteljesebb igazság útján kell keresnie.

Mesét alkothat még a történeti regényben is egészen képzelete szerint, mint például van a Thakeray *Esmondjában* és Scott Walternek is nem egy regényében, mert elég, ha a mellék személyek közt történetiek vannak s maga a kor történeti; jellemeket is vehet saját tárházából, épen azon okból. De a korrajz elemeit nem veheti máshonnan, mint csak a történelemből: akár első forrásaiból annak, minők az emlékiratok, az intézmények s egyéb emberi alkotások, az okiratok stb.; akár a már feldolgozott történelemből, a hol együtt talál s kellően csoportosítva mindent; mert a költőtől, rendesen legalább nem követelhetjük, hogy maga végezze a forráskutatást, bár tagadhatatlan, hogy a forrástanulmányt még sem mellőz-

heti egészen: már csak azért sem, hogy közvetlen benyomásokot nyerjen, melyek mindig sokkal elevenebbek s épen a *költői hangulat* felköltésére és a költői színezet megadására sokkal alkalmasabbak.

Az igazi történelmi költők: Homér, Shakespeare, Scott, Walter, Hugo Victor, nálunk Katona, Arany, Eötvös és Kemény, valóban a legmélyebb történelmi tanulmányok alapján állanak; ők azok, a kik — gyakran ugyan ösztönszerűleg s mintegy visszafelé néző látnoki szemmel, mint talán Shakespeare — legmélyebben hatolnak a történelmi korszakok szellemébe s néha egy vonással, egy mellékalakban, egy másodrendű epizódban találóbban jellemeznek egy egész kort, mint a történetírók a legbehatóbb elemzésekkel s részletezésekkel.

Valóban érdekes tanulmány a történelmi költők eljárását a történelmi tények, személyek és a korrajz tekintetében összehasonlító vizsgálat alá venni.

Shakespeare, a ki e tekintetben is a költők fejedelme, a legnagyobb történelmi hűséget egyesíti a legnagyobb költői alakító erővel. Akár római tragédiáit, akár angol történelmi színműveit tekintjük, mindenütt a legerősebb történelmi érzéssel találkozunk. *Coriolan*, *Julius Caesar*, sőt az ezeknél határozottan kisebb *Antonius és Cleopatra* is a szó legteljesebb értelmében történelmi művek. A cselekvényben a történelmi tények, sőt azok fonala is, az okok és következmények bámulatos hűséggel vannak megtartva; a történelmi jellemek, nem mondjuk az igazsággal, mert az ez iránti nézetek a történelmi vizsgálat újabb eredményei által nem egy ponton módosultak, hanem az akkori köztudalommal, a hagyományos felfogással annyira megegyezők, hogy a római történet általa tárgyalt korszakainak fő alakjait a három római tragédiából épen úgy meg lehet ismerni, mint Liviusból, Sallustból vagy a többi történetírókból. S végre a korrajz, a korszakok jelleme bámulatos hűséggel s egyszersem költői erővel van festve, különösen a nép- és a csatajelenetekben. Ugyane magasztalások illetik meg az angol történetből vett színműveit is. Régen mondatott és számtalanszor ismételtetett, hogy a Henrikek és Richardok történetét, a piros és fehér rózsák harczait egy történetíróból sem lehet jobban, sem igazabban, sem teljesebben megtanulni, mint Shakespeare tíz angol történelmi színművéből. S bár ezek, *Harmadik Richard* kivételével, mely mint

tragédia is első rendű, inkább csak történeti költemények, mint valódi drámák, de a történeti jellemek rajza s mindenek fölött a történeti korrajz tekintetében oly magasán állanak, egyes részleteikben pedig annyi drámai erő lüktet, hogy mint költői művek is elévülhetetlen beccsel bírónak mondhatók. A történelem előtti korszakokból, a monda-világból vett tragédiái: *Macbeth*, *Hamlet* nemcsak mint tragédiák állanak magasabban minden másnál, hanem a mondai színezetben is, mely bennök a történeti korrajzot pótolja. Sőt — részint az idegen történetből vagy elbeszélésekből, részint a képzelet világából vett drámái: *Othello*, *Romeo és Julia*, *Cymbeline*, *Téli rege* stb. — ezek is az általa fölvetett vagy képzelt kor, állami s nemzeti viszonyok oly bámulatos képét nyújtják, mely, a történeti és földrajzi önkényességek s a korszakok látszólagos összezavarása daczára is, a magasabb igazság és hűség követelményeinek teljesen megfelel. Shakespeare, a drámai költészet ez örök mintája, példát adott arra is, hogy a souverain költői alakítás teljes szabadsága a történeti igazság, a hagyomány és a köztudalom tiszteletben tartásával nem ellenkezik, csak ember legyen, a ki a kettőt egyeztetni tudja.

Ha nem is egyenrangú vele, de minden esetre az ő tanítványa e részben Göthe is, a ki *Egmontjában*, a történeti tények lábball tapodása mellett (midőn Egmontot nőtlenné s a Klárika szeretőjévé tette) a korrajzban valódi mesternek bizonyította magát. Népjelenetei, a Brackenburg, sőt az Alba és az Orániai rajza is, teljesen megfelelnek a történeti tudalomnak, a nélkül, hogy költőileg igazak lenni megszűnnének.

Egészen ellenkezőt kell e részben a francia klasszikai iskola korifeusairól, Corneille- és Racineről mondanunk. A görög és római, a pogány, mahomedán és zsidó történetből vett tragédiáik, bármily magas polczra helyezzük is mint költői műveket, a korrajznak épen ellentétei. Ők saját koruk s az akkori társadalmi szellem békóiból nem tudtak, s talán nem is akartak, szabadulni; az pedig, az illem és etiquette lánczaiba verve, nem engedte meg, hogy az emberi szenvedély, még legmagasabb fokán is, természetessége egész nyersségében nyilatkozzék s az ó-kor és kelet társadalmi szokásait az akkori francia udvari társaság formáiba követelte önteni. Nemcsak hogy Monsieurnak és Madamenak szólítják egymást a Corneille és Racine hősei és hősnői, de különben is úgy beszélnek

s úgy is éreznek, mint a XIV. Lajos korabeli francia főrend beszélt és érzett. Természetes, hogy ily eljárás mellett a korrajzi színezet merőben letörültetik a kép vásznáról s e tekintetben hűségről náluk szó sem lehet. A Corneille és Racine hősei és hősnői nem görögök, nem rómaiak, nem bibliaiak és nem izlámiak, hanem tizenhatodik századi francziák, kiknél bűn és erény az, mi abban a társadalom tartatott annak. A történeti tudalomnak és a hagyományos felfogásnak semmi nyoma; az általános emberi maga is csak abban a meghatározott keretben nyilatkozhatik, bár különben el kell ismernünk, eszményileg nyilatkozik.*)

Egy egészen másnemű eszményiség az, melyet a Schiller történeti tragédiáiban találunk. A költő saját egyénisége nyomja rá bélyegét e művekre. S ebben mindnyájan meg egyeznek, bár különben a történeti tudalom, vagy a hagyományos felfogás iránti tiszteletre nézve rendkívül különbözök. Például *Tell Vilmos* annyira magán viseli a hagyomány színezetét, sőt még a tájrajzban s a szokások és népszellem festésében is oly mesteri, hogy e részben még Göthét is — a ki Schweizot, épen a Tell-monda szem előtt tartásával is tanulmányozta, — bámulásra ragadta s azon nyilatkozatot tétette vele: hogy hihetetlen, hogy oly ember (mint Schiller), a ki soha sem járt ott, ily híven eltalálhassa a színezetet. *Wallenstein*, bár beható történelmi tanulmányokon alapszik, a történeti szellemben való mélyebb behatolásban és a korrajzban teljességgel nem erős; kivéve előjátékát (*Wallensteins Lager*), mely épen ebben a legerősebb s e részben Schillernek legremekébb műve. *Stuart Mária*, bár a történelmi (rendes) felfogással ellenkezik, midőn szent martyrt csinál a katolikus királynéból s általában a legkatholikusabb szellemtől van áthatva, nézetünk szerint jogosult, mert történelmileg nem tisztázott vitás kérdésben a költőnek joga van ahhoz a részhez állani, a melyet saját költői czéljaira legjobban vél kizsákmányolhatni. — *Don Carlos* végre oly eszményi magasságban jár, s oly ködképek után kapkod (kivált a Marquis Posa alakjában s ennek és az

*) Valóban nagyon illett a francia klasszikai darabok szelleméhez, hogy személyeiket a francia színpadokon, egész Talmáig, himzett udvari öltönyben s allonge-parókában játszották!

infansnak egymás közti viszonya festésében), melyek a történelmi igazsággal és köztudalommal épen úgy ellenkeznek a tényekre és jellemekre, mint a korfestésre nézve. A gondolat-szabadságot követelő Posa nem a tizenhatodik századi máltai lovag, hanem a tizennyolczadik századi rajongó társadalmár, vagy, ha akarjuk, maga az eszményeket kergető költő. *Fiesco*-ról, mely ifjúkori mű s a benne nyilatkozó erő daczára is minden tekintetben elhibázott mű, és a *Messinai hölgy*-ről, mely a régi és új világnézet összeolvasztására intézett kísérlet csak, nem szólunk.

Vegyünk végre egy példát saját drámai költészetünkéből: a Katona József *Bánk Bánját*. A dráma meséje, vagy a benne feldolgozott esemény történelmileg teljesen nem tisztázott, de a hagyományban és mondhatjuk a történelmi köztudalomban egészen úgy élő epizód, a mint azt Katonánál találjuk; s a dráma e tekintetben is példányául szolgál a történelmi drámának. Még nagyobb benne a korrajzi hűség, vagyis azon eszmék és irányzatok rajza, melyek az arany bulla keletkezésének korszakában a magyar történelmet mozgatták. Az arany bulla ugyan — történetünknek, Szalay szerint, ez egyik „deus terminus“-a — egy szóval sincsen említve a drámában (kisebb költői tehetség azt el nem mellőzte volna!) de annak szelleme: a nemzeti (s nemesi) jog védelme a királyi és udvari hatalom ellenében, mily hatalmasan lüktet az egész drámában, s mint van a Bánk bán családi tragédiájának tisztán emberi szövedékébe beszöve, a nélkül, hogy a történelmi színezet csak a legkevesebbet is szenvedne miatta! A magyarság három fő típusa, melyek nemcsak azon kornak, hanem az egész magyar történetnek is fő típusai, melyek a mohácsi vész előtt, a Rákóczy-korszakban, s 48-ban, történetünk legfőbb forduló pontjain szint' úgy megjelennek, mint az arany bullát közvetlenül megelőzőtt korszakban. A határozottan dynastikus, a trónért magát is a pártütés kardja elébe odavetni kész, de — ha saját legszentebb érzelmeiben sértetik, — mindent feledni képes s még lázadóvá, sőt király-gyilkossá is lenni tudó — büszke, magas, sérthetetlen oligarchia: Bánk Bánban; a királyhoz hű és loyális, de mindig zúgolódó, pattogó, kardot rántó oppositio (ő felségének leghívebb elenzéke!): Peturban; — s a tűrő, szenvedő nép, a misera plebs contribuens: Tiborczban; íme az egész magyar nemzet, íme az egész magyar történet,

három alakban, melyek mint történelmi alakok valódi *typusok*, mint költői alakítások pedig tökéletes *egyének!**) Vegyük ehhez az udvar rajzát, az Endre, Gertrud és Otto, történelmi tudalmunkkal teljesen egyező alakjait, az összeesküvők korrajzi színezetét, az öreg Mikhál és Simon bán oly szerencsésen egyénített alakjait: s meg fogunk róla ismét győződni, hogy csak ember kell reá, a ki a történelmi tudalmat és a költői célt kiegyenlítsé; a ki, különösen a korfestésben is, a kor mozgó eszméit, irányát s egész jellemét beható tanulmányok s erős történelmi érzék alapján eltalálni képes legyen.

Hasonló magasztalás illeti meg történelmi regényíróink legkitünőbbikének, Kemény Zsigmondnak műveit, különösen a korfestés s a történelmi alakok jellemzése tekintetében. *Gyulai Pálról* s az *Özvegy és leányáról* nem is szólva, csak a *Zord idő*-ben mint áll előttünk az eleső Buda képe, a Zápolyáné, Martinuzzi s Verböczy alakjai! Mily korrajz a Deák-ház egész környezetében s minden tagjaiban: az öreg Dániel és István úrban, a kedves Dórában, a daliás Elemérben, Barnabás diákban és a vén Dorkában!

De a korfestés és jellemzés *hiánya* még érezhetőbb, mint talán megléte is. S a költő e részben a mulasztással és a ferdítéssel egyenlő bünt követhet el. Ha kora, és még inkább, ha saját eszméit viszi át a régmúltba s világot és társadalmat teremt, mely a régi nevek és évszámok köntösében a jelent — vagy csak saját képzelme világát majmolja és merészen vagy könnyelműen szembe száll igazsággal, történelemmel és köztudalommal: ezzel lemond igényéről nemcsak a történelmi költő, hanem általában a valódi művész nevére is. Jókainak például, ha megbocsáthatjuk is, hogy egyik novellájában (*Petki farkas leányai*) Csikszékben folytatja a Nagy-Szamost, a másiban (*Koronát szerelemért*) Bánfi-Hunyadhoz pár óra járáson títira viszi Balásfalvát, s minden lépten-nyomon arcúl veri a történet és földrajz adatait: de nem bocsáthatjuk meg, hogy például *Dózsa Györgyben* a XVI. századi népnek és oligar-

*) Katona tragédiájának s a benne levő három tipikus alaknak a felfogása, nézetem szerint nincs eléggé kiemelve a Gyulai monográfiájában, bár az ő felfogásával sem ellenkezik. Hogy a költő (Katona) intenciójával megegyezik, kitűnik a *Tud. Gyűjteményben* megjelent cikéből, melyben mintegy számot ad drámája vezéreszméiről.

chiának a XIX. század (és saját) politikai eszméit s ábrándjait tulajdonítja s hőseit saját társadalmi és politikai szeszélyeinek hordozóivá teszi; ép oly kevéssé, mint Rákosi Jenőnek, hogy a *Krakói barátok*ban egy soha nem létezett, történelmileg nem is létezhető, kort s a történelmitől ép annyira elütő Hedviget és Jagellót fest, tele belső ellenmondásokkal s történelmi és lélektani valótlansággal; vagy hogy *Színre színt* című történeti (?) vígjátékában kegyeletlen kézzel tép le a magyar nemzet és történetünk legnagyobb hősről, Mátyás királyról, minden jellemvonást, melylyel a nagy királyt a történet és köztudalom felruházta s őt nemcsak kicsinynek, hanem silány-nak is meri festeni!

V.

Foglaljuk össze még egyszer röviden a mondottakat, azon eszemenet fonalán, a melyen haladtunk.

A hagyomány és a köztudalom, bár szintén a történelmi tudat alakjai s annak mintegy alanyi kifejezései *eltérők lehetnek: a történelmi igazságtól* és így nem mindig megbízhatók.

Az e részben létező tévelygéseket helyreigazítani a tudomány dolga, mely mindenben, feltétlenül, az igazságot tartozik keresni.

A művészet ellenben, hogy célját — mely nem a pozitív külső, hanem az erkölcsi és művészi vagyis benső igaznak a megvalósítása — elérhesse: a tényleges igazság helyett azon illusiót keresi, mely a nézővel vagy olvasóval igaznak fogadtatja el mind azt, a mit ő eléjükbe ad.

Ez pedig rendesen épen a köztudalom alapján lévén eszközölhető, a történetnek a köztudalommal ellenkező feltüntetése, általában véve, nem jogosult aesthetikailag, mivel épen az aesthetikai hatást s azzal a művészet célját veszélyezteti.

Mínthogy azonban a hibás köztudalom az igazság fegyvereivel ostromolható s helyesebb felfogásnak kénytelen engedni előbb-utóbb: a költő nem köteles bevárni a köztudalom e módosulását, hanem maga is járulhat annak előidézéséhez, a történelmi igazság védelme alatt, bár az a köztudalomba nem is ment át; csak hogy legyen elég tehetsége, az ingadozó

köztudalommal szemben is előidézni azt az illúziót, a mely nélkül hatása nem lehet s műve czélját el nem érheti.

Korlátait e részben csak saját tehetségének mértéke szabhatja meg s kritikája egyedül a sikerben van.

A történelmi korfestést illetőleg még megbízhatatlanabb és hiányosabb a köztudalom, mint a személyekre nézve. E részben a költőnek nem lehet más irányadója, mint a történelmi igazság, s ehhez vezető útja: a beható történelmi tanulmány.

SZÁSZ KÁROLY.

